

ҺӘСРӘТ ГАТАРЫ

Мен билирәм Өрдабилни кечәләри нәчә олур. Нә язъны, нә галъны кәрмишәм о јердә. Анчаг ону билирәм ки, Рубәбә ханым Өрдабил кечәләрини дүјдәни ан кәвал кечәләри сәјдәрәм. Рубәбә ханымна кәри, јер үзүнүн ән атырли, ән чыккән јазъ, ән шыгыли, ән сәғ галъы Өрдабилдәјди. Рубәбә ханым бир Өрдабил ашъамыши ки, ајы-улдузлу кәјләриндән елә севкијлә, елә һәзинликлә дамъшәды ки, кәүл бу гәдим шәһәрни башы үстүдә тамам ајры улдузлар, тамам башга бир ај шыг сачырмаши.

Бу шәһәрдә онун ушаргылы галъмышды. Бу шәһәрдә онун елә кәвәр хәтрәләри галъмышды ки, онлары сон нәфәсә гәдәр унутмаг чәтәндир. Балкә дә мумунсуздур. Ва Рубәбә ханым да сон анычанан унутмаг о хәтрәләри. Унута билмады. 37 ил о хәтрәләр Рубәбә ханымны һиссләриндә, сәһбәтләриндә, јүкүләриндә, һискилләриндә јошмады ва бу гәдәклик дә биркә бүтүн ағырлары, ачылары, сәрсәнтиләры оудан сәбәри, дөзүм-лү, муғаддәс торпага гоушуду.

«Аглым сөз кәсәндән бәлкә Каблә Мурадын чалдыгы нејни сөдаларыны өшәммишәм».

«Сөдаларыны» дејрдн Рубәбә ханым. Маһз белә дејрдн. биз ол-сәјдә «кәсәни» дејәрдик. Бу әдиңә сөздә, дејилмишдә Рубәбә ханымнын ушаргылы, кәчкәлиң вәрди, әмүрүнү унута билмадиң чәтләриниң, кәвал Өрдабил әб-һағәсәниниң, шәрниң Өрдабил дәмшәгыныниң ләдн вәрди. Ва Рубәбә ханым һәр дөфә белә дејрдә—«кәс» өзәзинә «сәдә» дејмәдә мәнин јадаңа «кәс-сәдә» дүшүрдү. Сәнки бу һәсәс инсаным, бу һәзин мүғәннин сәсн индиңдән, бүкүндән ајрылыб 30—35 ил узагләрә кәдирди, сонра бир әкс-сәдә кими јәндән өзүнә дөнүрдү.

Нәј сән Рубәбә ханым үчүн Өрдабил хәтрәсн дәмәк иди ва бәлкә елә бүтүнүн сон анындә һеч олмәсә хәләләнмәй Өрдабилә гоушумәг үчүн нәдә чәләнбн бир муғам алындә јердән кәтүрүлмәксини өзәјдәт етди!!

Јаш ардығкә нәсә узаг хәтрәләр, дөгмә јерләр, илкин омаг гәрбиә, һәјрәтли чәзбәсиңлә адәмә даһа чөк кәри өзүнә. Кәдирсән, бәхирсән, әз гәлә һәр шәј сәни кәвәрәндир. «Бу бинаһни јериндә филан әв вәрдым, «бурада филан ағач вәрди», «һәр ашъам бурдан кәчиб кәдәрдн...».

«Белә бир ифадә вәр: «бүрүнүн үчүн көңәјирди». Јоң, Рубәбә ханымны һәсрәттиңдән сөз әчәндә бу ифадә сәнкү көрүнүр. Урәјини бәшми көңәјирди онун бу бәрәдә дүшүдүкчә. О да истәјрдн кәтсән, көрсүн, кәтүндән, көнүлдән һәсрәти, һиғрәти оутсуң. Анчаг узаг иди бу јол, узаг—«ағгаларым» сәбирли јоллар кими узаг. Фил чәтәриңдә, истәјирди ки, һеч олмәсә сән кәдәб чыксын о дөгмә омаг. Олар ки, урәјини бүтүн ағысидә, јангысидә охујурдү. Инди вәтәндән, замән кәчәндән сонра мәнә елә көлр ки, бу, охума дејилмиш етд. Бир охшәмәјимдән, ағыјмыш.

«Һәдәрбәбә, јолум соннен кәч олду,
Өмүрү кәчди, көләмәдн, кәч олду.
Һеч билмәдн көзәләрүнә нәсәјдү.
Билмәз идиң дөксәниң вәр, дејим вәр,
Иткиликлә вәр, ајрылыг вәр, олүм вәр».

Хәстәлик гәти һәкмиңү вәрмишдн. Сон сөзү гәләрди. Үч күнүнү, беш күнүнү, узаг бәшн бир ајы чөкөчәди. һәр һәлдә, бу сон сөзү јәзмиңдәјди, ләп јәзмиңдәјди. Бу сон сөз әчи бир хәбәрни бәшләгәли олачады.

Рәјоһларымыздә, кәндәләримиздә, о јерләрдә ки, Рубәбә ханымны сәваллар сәјсә-һәсәбәсәз иди, бурдән хәбәрсиз иди. Шәһәрдә да шәјнә јәјилмишдн ки, Рубәбә Мурадәваннән өзәјдәт јашы дејди. Бу хәбәр теләвизијә ишчиләринә чәтмишдн...

О күнләрдә Рубәбә ханымнын сон концертни андә-ләнтә јәздиләр. Сәсләниң фонограммә иди. Кәлдә исә Рубәбә ханым өзү. Өмүрүнүн сон күнләрини јашәјән Рубәбә ханым. Дүшүмүшдү, сымхымышды.

Јавәр ханымла Рубәбәнин дәрн үпәтинә бир сәбәб дә јангы долу сәсләриңдә.

Амма һәр һәлдә теләвизијә Рубәбә ханымнын сон концертн вәрләрдн ва бир нәчә күн сонра рәјоһларымыздә, кәндәләримиздә, о јерләрдә ки, Рубәбә ханымны сәваллар сәјсәз-һәсәбәсиз иди, ешкәдәчәләрә ачы хәбәр инанмаг истәмәјчәкәндәр: «Аһи о күн теләвизијәдә охујурдү!»—дејчәкәндиләр.

1983-үч илин гәзмәр, бүркүлү август күнләриңдр. Августун 28-ә һалә вәр...

Анчаг икди мән даһа узаг күнләрдән, даһа кәчмишләрдән бәшләмаг истәјирәм.

«Бу гәзет кәсәјини мәнә Рубәбә ханым өзү вәрмишдн. Өрәб алфбә-сидлә чызән «Азәрбәјҹан» гәзетиндә бек олунушү бир мәғалә. 1956-чы ил декабрин 8-дә дәрч едилбн о јәзи. Шәкли дә вәр орда. һалә һәјли кәчидир. Төзәчә әмкәдәр артист әдилә ләјиг көрүлүб. Вүр-түт бир әј габәр. Күллү, хәфиғ пәрчадән дәр өрнәндн. Күр сәвләры чәјнләринә тоқулүб, бәшмиңә өзәчәк јәнә өјиб, Зәрибдир, гошәңкидр. Амма о кәдәр, о һәсрәт—Һәсрәт, о кәдәр ки, Рубәбә ханымны јәзидән төнәдиңиң вәтләрдә кәзләриндә, үзүнүн чәкнләриндә кәрдәрди, о һәсрәт, о кәдәр ки, әмүрүнүн сон ајрындә јол чәкн кәзләриндән, сәһбәтләриндән, һәттә сукүтүндән белә әскик олмәдә—бу шәкилдә дә вәр. Бәлкә дә сонлар дүјдүгүм, көрдүгүм кими гәбрыг дејил. Амма, һәр һәлдә, вәр. Бәлкә дә кизләтмәк истәјиб—бәчәрәмди. Сонраңы—үзүн илләр сонраңы шәһиләринә, һәттә шәһ, шәд мәчлнсләрдә чәкнлимиш фотоларнә бәхәндә о кәдәр, о һәсрәти сәфетиндә, кәзләриндә даһа гәбрыг сәзірәм. Сәнки илләр боју о һиссләр Рубәбә ханымла биркә јашы долуб, даһа дәринә ишләјиб, үрәјидә, дүшүрәндә даһа артыг кәк атыб.

«Рубәбә Ишрағи (Мурадәв) Хәлпә гизы Өрдабил шәһәриндә фәләшәр әләнәсидә андән олмушдур. Бүтүн һәјәти театр ва сәһнә илә бәғли олан бу истә’дәдли ифәчи гәлмәчүк кичик јашларындән—14—15 јашыңдән һиғсәсәт әләминә гәдәм голюшүдүр. О, илк дөфә 1945-чи илдә халғымнә әзәдлыгы үғрундә кәдән әлөлү мубәризәләрдә сәһнәјә атылмыш.

«Сил көзүн жашын, Геракила...»

«Янырам, халыма...
бир галби жананым жохур».

«Вусало жетмејибан зару Натован галдым».

Өрдебил шаһаринда ташкил едилан концерт ва театрларда чыгыш етмишдир. Рубабо Ишраги 1946-чы илде Совет Азарбајчанына калышдыр.

О, сайна јерадычылыгыны 1947—50-чи иллөр арасында Сајан ва Сабирабад театрларында сингадан кечирини ва јаваш-јаваш танынмага башламышидир. Өзүнүн исгијад ва Бачарыгыны даја кениш аус'етде, даја чышун нунајши етдирија чалышан Рубабо Ишраги 1950-чи илде Бакија кетмишдир. Мүслүм Магомедјев адис Азарбајван Деулат Филармониясы мафны ва рагс ансамблында бир солст кимн чыгыш етмиш, ејин һалда мусики мақтабинда нәзәри тәһсил елмаг, өз ифачылыг габилитјетини инкишаф етдиримејде Ишрагија өссели көмөк етмишдир.

Инди Ишраги 2 илдан артыгыду кн, Мирза Фотали Ахундов адына Опера ва Балет Театрында ишләјир. Рубабо Ишраги өссөн биринчи дорәчли ролларда чыгыш едир».

Сайна еламирамса, бу, мәтбуәтде Рубабо ханым һагда чыхан илк јаздыр. Бир кун—артыг Рубабо ханым олмајанда марагландим кн, сонрлар онун һаггында не јазылбар. Тәвчүбунмәјә билмәдим. Муғам ифачылыгымызда там тәквәрсиз олан, опера сайнамызда өзүнә санбаллы јер тутан, өмүр де, сәнига де чок мараглы бу гәдин, нәдәнә, журналист дигән сәридан да јарымајиб. Сайнада олдуу, охудуу 30 ил бојунча кәми кн даја онун һаггында нисбатан кениш јазы чәт едилиб. 1981-чи илде Камил Абдуллајев јазыб, 1977-чи илде мән. Аз дејилми? Сонрлар Рубабо ханым һаггында мәғаләм чәп олундан нечә ил өтәркин бир даја она дедим ки, сиздан јәнә језәчәгам, о вахтки заңфдир, неч урәјимден дејил.

«Ела кнјә дејирсән! Зәңф кнјә олур! Чок сағ ол кн, неч олмазса сән јада сәлдин».

Бу сон сөзләрија Рубабо ханым әслинде ачыгча демәдиңи чок шәј дедим. Сән демә, үздә, ашкарда билдирмәсде өз, үрәјинде умурмуш. Үздә

«јазылды, јазылмады не фәргн! Онсуз да мәнн таныјан-таныјир»—дејирдм. Амма, сән демә, ичәрисинда бу журналист биканәлијинки не хиффә-тики чәкириши.

Рубабо ханымнн хүсуси бир навазишлә: «Фирғамизин гәзетинде чыкыб—дејдиңи о илк јазынн о вахтлар, 50-чи илләрдә охуја билсәјдим, сөз јок кн, бу муғамнн гәдин һагда таман ајры гәнәләт көләрдим. Јәгин кн, елә о вахтлар, һалә 1956-чы илде һәмнин мәғаләнин охујуб Рубабани гајрасыз, мәс'уд бир инсан сәјанлар да олмушду.

Мәкәр белә дејилдими! Мәкәр о мәғаләдә јазыланлар дуз дејилдими! Дуз иди, һәр шәј дүпәдуз иди. Анчаг о рәғәмләрин, о фактларын архивсында ајры бир өмүр дурурду. Мән буну артыг букунку билкиллә, букунку бахышымла дејирәм.

Сәнадләриндә јазылмышды кн, 1933-чү ил мартын 21-дә доғулуб. Ола билсин, бу мәрт мәсәләси, јо'ни јаз кнрән кун дунјаја калмәс доғру иди. Анчаг, мәнә елә көлр, доғум тарихи дәрә-беш ил аввалә дүшмәлндир. Өзү сә олсајды инди-буну јазмаздым. Зәһирән не гәдәр шуз керәунсә дә, һәр дәггәһосини, һәтта ән мәтин дәггәһәләринн зарәфәт етмәдән, дејиб-күлмәдән кечирә билмәсә дә, Рубабо ханым чок һәссас, чок назик үрәклиди. Ентјәтәтсиз дејдиңи бирчә сөзлә өзүн һсс еләмәдән гәлбини ғыра биләрдин.

Инди о үч ил, беш илин олуб-олмамасынн Рубабо ханым үчүн зәррәчә фәргн јохдур. Анчаг инди мән башга шәј демәк истәјирәм. Кәг-гәт үзәриндә јаш, артамадан гәлә биләр. Инсан зәһирән дә јашымдан кәг-гәт кәчү керүнә биләр. Ичәрини кн, үрәјини кн, тәлејини кн, дәјимчә олмур! Бә'зән тәле сонн елә лабиринтләрдән кечирир кн, кәрчәк јашын он илләрчә арда гәләр.

«Бәбәм Кәблә Мурадын да, атам Мирза Хәлилин да јәхши сәсләри вәрды. Ушәглыгымдан ән чок бу јазымда гәлиб кн, анам—кәјчәк, јәрә-

шыгы Сидига аням, тәндир чорэж яларды. Атам өйянде стурбу һазни-һазни ие чаларга дәрәдн кәләрди. Кәләрдири ки, аням инди һозу-зуиузу гыргамданга сәүддан кәзиз бир бугаг ырмаг, табылмын сойчаг, һәр дафа чарак бишранда тәндир аҗыча жалдык балача гоголы чычараг, тахагач о сојуд бугдына. Ман да бугдын бир башында ту-туб агзым јана-јана гоголым јојоҗам».

Бу, Рубәба ханымн сәләрдири ва сонра дүз 37 ил о күнләрини, о һә-әтин, о мәһәлләнин, о шәһәрин һәсрәти ил јашады.

Буну мәнә Рубәба ханымн бәчысы Тәһирә дәнншиди. Рубәба ханым өмүртүн сөн әләриндә, артыг әсәсин хәстәхәндә өтөн күнләрини бириндә дәрјиб ки, мәнн бу хәстәхәндән бұрадашылар, ичәз вәрәдләр дүзән-дүзән, стурн-стурно да өлсә, кедиб өрдә о өвмизик тәләрдым, бешымн гәрдәймн астанәгә, елде ордачә өләрдым.

Бу дәрјилшын ивәрәсиндәки аҗымы, кәдирн сәзлә ифәдә өтмәк чә-чәндир. Балкә бу һисси јашәндән сонра даһә асан оларды јазмаг!

«Мәктәбдә фарс дилиндә охујурду. Јәни ки, һеч Азәрбајҗан мәк-тәби јох иди ки, кедәк. Нәгмә дәрсләрини олуру. Бизә аңгач фарс мә-һәлләри өјәрәдирләр, бир до энолән чалмаг. Едә әнә дилиндә дәнн-шәригә, Охујуду Азәрбајҗан хәлг мәһәлләри дә анямдән өјрәншиди. Анямн дүзүмәләриндән өшдиб өјрәндикән мәһәлләри һәрән мәктәбдә охујурду ва буну үстүндә шәлләг дәрјиди аз олмајиб».

Бу да Рубәба ханымн сәләрдири.

Ва 1946-чы индә кәлрләр Совет Азәрбајҗанына. Әвәл бир мүддәт Сәбирәдәдә јашәјирләр, сонра көчүрләр Сәлијә. Рубәба һәлә көнч иди, үрәји үмәлдә, әрүјлә долуду ва бу гысы өмүр ичиндә артыг јурду үч дөфә дәрјимәјини но дәмәк оладуғуну бүтүн өјдәмиләјилә һисс өләрди. Кәрәк илләр өтәјдн ва бу күнләрә о, кәләчәк илләрин үчәлншгәндән бә-хәдә. О кәләчәк илләрдән бәзидә сәһәләрини, бүдрәмәләрини, үгүр-сүзүлүләрини кәрәчәк, үрәји губәрләнчәк, аңгач нәјисә дәрјимәјә, нәјисә исләһ өтәјрә күүч чәтәјмәчәк, олк јетмәјәчәк.

1946-чы илдир. Рубәба Сәлијәдидир. Артыг әрә до кедиб, һәјәт әд әзәрјилә давам едир.

Рубәба анадир, Нүбәри Гәмәр дүнјәјә кәлиб. О, дилсиз-ағызсыз кәр-пәсина бәхыб сөвинир, өзүнү дүнјәвин өн бәхтәвәр сәјир.

Өри Хәлил Кирәбәдә тәһсил алмагә кәдир. Рубәба көзәләр. Корпә дил ачыр, әјгәләр јәр тутур. Рубәба көзәләр. Өри гәјтмәҗимр. Башгәсына рәст дүтүр, өләнәр вә...

«Биринчи дөфә өнәк өзүмү гәриб сәјдым. Атам да, аням да, бачы-гәрдәшләрим да јәннәдәјди. Гошүләрләрин чән-дәрбә чән шәһәрдики. Аңгач индәсә бу гәрдә әдәмн ичиндә өзүмү тәмам јалғыз, гәрибләрин гәриби кимн һисс өләрдиңиз».

Бу тәлә әгәричәк, бу бәхт әчысыны унутмаг үчүн (дипдә ачаб асан сөсләнир) нәсә өтмәк ләзиз иди. Рубәба Сәлијә Довләт Театрына үз тутду. Икнчә Азәрбајҗан хәлг мәһәлләсини билирди, «Гәракилә», бир до «Аһу кили». Әвәл «Аһу килини охуду. Бир биндиндән до фарсча охуду. Бу, өшдиләрлән чох хошунә кәлдә.

— «Дәһә нә биләрсән!»

Бәшләдә «Гәракилә» кири-кири нәфәр өзүнү сәләјә билмәјиб пы-гылдәди. Сәсә өткәндә Аңгач охундә, тәләфузуңдә ачыг-шәкәр сәзлән Чәнуб ләһнәсә дәр вәрди. «Гәракилә» јеринә «Гәракилә» дәрјиди. «Кәл-мәшдә отағынә» әвәзинә «Кәлмәшдә отеуәгә» дәрјиди.

Нечә дөфә сәхләлдәр, дүзәлтдиләр, «бәлә өзү» дедиләр. Јәнә оху-дугуну охуду.

«Нәјләрәк, инди јәхшиди».

Гулу Әскәрә чәвән олсә да, Сәлијә театрынн өнчүл актјорларын-дән, һөрмәтлн мүғәннләриндән сәјлијәрди.

«Көтүрәк, Сәси гәшәндир. Бәд әјгәд фарсча охујур».

Көтүрдүләр ону театр. Тәбиятиндә сөнәтә, сөһнәјә мейл вәрди. Олар ки, јәвәш-јәвәш актјорлук вәрдишләрини јәшәш башчәсиндәди. Чох кәчмә-ди актрисә сәријәнән онсудә до корлуғ чәвән Сәлијә театрындә Рубәбајә

әсәс ролләрә вәрмәјә бәшләдиләр. «Мәшәди Ибәддә Күлнәзи ојиди, «Солғун чыңалар» дә Сәрәни, «Аршын мал әлән»дә Күлнәһрәни, «Сәвәл»дә әвәләр Күлнәҗи, сонра иккә Сәлијәни өзүтү.

«Бир дәрә Бәләкән Драм Театрынын артистләрн Сәлијә кәлишди-ләр. Әләскәр Әләнбәрәс до оларнн әрәсиндә иди. О вәхәчән әдәмн өштмишди, өзүнү көрмәшмиди.

«Вағифи ојнамәлјидиләр. Аңгач тәмәшәјә ләп әд гәлмиш дедиләр ки, Хурәмән ојнанјән актрисә бәрх хәстәдир, гыздирмасы вәр, бу ашмәк сөһ-нәјә чыхы билмәкчәк».

Өз театрындәдә Хурәмәни мән ојнәјирдым. Дедиләр: «Сән әвәз әл-јәрсән бәлими әткрисән. Чәннәмә кәләвәл дүшүд. Нәлә Бәһынн көрмә-сән да, бәһынн әткрисәләрим нәчә ојнамәләрини билмәсән да, буну һәр һәлдә аңгычә һисс өләрдири ки, Сәлијә Бәһи ејин шәј дәрји. Бурдә мән бир тәһәр јолә вәрдириди, чәмәгәт до ләһнәчә өјрәшмишди. О мәшһүр актјорларсә мәннә мәннә актјорлуғундән, тәһриф едә-едә дедилди сөз-ләрән но ләззәт аңлајаҗаклар!»

Елә фикрләшдиңиз ки мән до олды. Ојнәјирдым. Ролуму ојнәјә-ојнәјә дә һисс өләрдири ки, тәрәф-мүгәбилләрн сәдәчә оларәг тәмәшәвин јолә вәрмиш үчүн бәлә өзүр кәфә дөзүрләр, Аңгач мәннән до гүрүрүн вәрди. Мәшһүр артистләрн бу мүғәннләрн мәнн тохујду. Урајимдә дедим: «Дә-јәзимн, инди бир шәј өләрјоңмәк ки, сизин ән јәхшн артистләриндә до өл-јәјо билмән. һәр һәлдә нәјим јох иди, сәсн вәрди. Хурәмәни өзүнү гә-јәндә әтмәси сөһнәсиндә бир «Бәјәтн-күрдә» охууду. Тәмәшә-филян јә-дәмдән чыкмәшди. Дүз нјирн дәгигә отууду «Бәјәтн-күрдү». Сонра тә-мәшәчыләр бәш өјдән ва гәјәдән ашылди. Актјорләр до, тәмәшәчыләр до күлүшүләр.

Тәмәшәдән сонра мәрһүм Әләскәр Әләнбәрәс јазынлашды мәнә. Зәһ-ми ағыр иди рәһнәтинди. Дедим инди јәгин нәсә ағыр сәс дәрјоңчәк мәннә, дүрүздүгүм һөггәјә кәрә дәрјоңчәк. Јәзиләрмәшди. Мәһрибән сәсә дәрји ки, гызым, кәзәл сәсн вәр. Чәлшә Бәкјәзә көч, Сәлијәнојнәјә сәннә кимн чәвән, сәсн мүғәннләрн ләзизидир.

О кәчә сәһәрчән сәзиндидән көзүмә јүхү кәтмәдиң.

* * *

Нижә индијәнчән бу, ағлына кәлишмәдиң! Азы Бәһи һәггидә сәһбәт-ләр оунун Арәзин до, илләрин до о үзүндә гәлмиш ушләртг хәтәр-ләриндә вәрди. О вәхләр, о һәзүн Әрәбин ашмәләриндә Бәһи һәггидә дәнншәләриндә нәғил кимн гүләр әсәрди вә фикрләшдир: «Нәләјиди өмүрчәдә бирчә дәрә о шәһәр кәрдәди. Дәһә дәрдиң олмаздә».

(Бу әрзулу јеринә јәлдә. Бәһнчә кәрду да, бу шәһәрдә јашды да. Аңгач дәрә бәрәсидә јәнншылдым.)

«Сәлијәдән Бәкјәзә но јолдун ки! Узәт Бәһи кичнә сәвәт ордәйм. Балкә үзүмә јох јәрдән бир хошбәхтлик гәлмисә да ачылди, әнлә до гүрдүм. Аңгач бәш ушләр».

Бу мөсләтиң она ким вәрди, но дәрвәчәдә һәғлјиди бу әддәмн өтә-дәј Көчү Бәкјәзә вә көрпә Гәмәрәни Москәвәдәки мүнәбир ушләрн үчү интернәт вәрди.

Актрисәјиди о, Филармонјадәки мәһнә вә рөгс әнсәмблндә ншә дү-зәлшәдиң. Хордә охујурду. Мәрун тәвә бир сәһнәфәсн бәшләмйрәм.

1951-чи ил иди.

«Мәнә дәмншидиләр ки, дәмкратурә бурдә тәјин күзәшт әдирләр. Бәчәрдәғләрн иши вәрилрләр, институти кирәвләрн әсәндир, өлвә тәһми өләрлрләр. Но дәмншидиләр, һәмисә дүз чыды. Аңгач бәхтнн јәшәмснчә ки, күзәштилә, яе күзәштисә нәјәмәләрди. Кимнн әлпәнә но јәзмишләр, о до чызыр гәрпәснәмә».

Хордә ишләји-ишләјә Ашфә Зәһиләјиди әднә мусғиң мәктәбиндә дүзүл оладу. Бәшләдә Сәјдә Шүшкнндәки вәрә әлмәгә. Сәјдә мәннн сөснмн чох бәјнәрдик, билднрнчн до әскирмәндик. Мән до вәр гүвәвәлн чәли-шәрдәм ки, охуғәмнн Сәјднн хошунә кәлсн, мәннәлн бир әз до чндн мәшһүл олсун.

Һәр күн дәрәдән сонра кедәрдим Сабир багына. Орда бир жер зарды ки, чапанлар ыгылардылар, дәрәс охуҗардылар, интаһанларга һазырлардылар. Бир күн оранын багына язынлашды мәна ки, ај бала, икјә сәһәрден ашмамачан тәк-тайна отурусын бурда, сәнин әвин-әшини јоқду бәјәм! Бир ону дедим ки, әми, машуғам, мәнини фикриман дағтайла. Киш күлдү: «Сән әлимсән бәјәм!», Мән дә күлдүм. Бахды әһмәдкән китаба. Фүзулин һазалларымд.

Деди: «А бала, сәнин бир тикә бојун вар, Фүзулин неча охујуб-баша дүшәчәксән! Онун үчүн көрәк араб-фарс диллариндан: ма'луматын олсун». Дедим ки, мән фарс дилин тәмиз билирәм. Сән демә, о да аз-маз билирмиш фарсчаны. Данышдығ әә о киши, нәһајәт, әһләдә ки, мәнин мәсәдәм мүғәнин олмағдыр. Гәрәз, мейрим салдым о багына. Сејиддән әјрәндикләримни бир мөәллима данышан киши һәр күн кәлиб онун үчүн охуҗардым.

Рубабәнин һәрфәзин дә, сәси дә хошуна кәлирдим Сејидни. Дејиләни тәз яздым Рубабә, Бис сәлла, мүсәғи мәғрибидә ишләра јаздым кәдәрдим. Аһағ хорда вәзијәти о гәдәр дә јакшы дејилди. «Кынын јеринә икә» дејирди, «кынын јеринә икә», «Кынын јеринә икә» дејирди, «кынын јеринә икә». Отуз-гырк адамни кичидә о дағига әйрилирды онун сәси.

(Харичкә көрүнүшүндә, отурушунда-дурнушунда, хасијәтиндә Әрдебилдән гәлан бирчә о ләһча иди. Ону да илләр јаваш-јаваш силиб апарды, сәһилмәз етди. Аһағ Рубабә ханымын Әрдебин ләһчәсиглә озумагыны да көрдүм.)

1979-чу ил ноябр әјинин 23-дә Рубабә ханымы ишләдиким Шәрғуһ-наслим Институтна көчүш чығарышдым. Ону, тарзон Байрақ Мәксүрову, кәмәччәки Тәһәт Бәхширозову, бир дә Чәһәли Әбгарову. Зәл доғуду. Башга институтлардан да Рубабә ханымын адыны ешидиб хәјри адам кәлимишди. Кәләнларин чоғу, салондакыларын әкәсәри Академијанын мухтәлиф институтларнда чәлишән Чәнуби Азәрбәјҗанлы снјәси мүнәчирләр иди. О күн Рубабә ханым «Гарәкиләни» дә окуду.

«Гарәкилә» јох, мәһз «Гарәкилә» демәк үчүн о, илләр узуну нә гәдәр мөшг етмишди, чәлишмишди. Аһағ о күн һәмни мәһнины сүрф Чәнуб ләһчәсидә охујурду. Әрдебилдә ешитдиким, Әрдебилдә оладуғу киши охујурду. Фүзуну дә кәзларин јавармишды, салондакыларин да.

Бу оғу тарзидә Чәнуб рәһнәси, Чәнуб әб-һавазы зарды. Бу оғу тарз бурда, Бақыда әв-әшин, оғул-ушәг сәлиб олмуш, артығ јаша долмуш, инди салонда отуруб сәвмили Рубабәларини, мәндән даһа артығ онларә доғма олан (көрүнүр, мәһз бәләдир) Рубабәләрини дилләјән, дилләдикчә дә ата јурдуғу, ата очагыны анан кәһнә чәнублулар үчүн ушәглығларини, кәчликларини әвиз бир парчасы демәк иди.

Зәлдә отуруб Рубабә ханымын «Гарәкилә»сини дилләјән, дилләдикчә көкс өтүрән, гәһәрини үдән кәһнә чәнублулар бәзырары, дүшунурдүм. О һәрәт ки, о гүбәр ки, о һиссар ки, бу әһли, бу чәл сәвми гәдәлиларин, кишиларин үрәјиндә вар, онларын Бақыда доғулмуш, Бақыда бојунуш оғул-ушәгларинда һеч вәт олмајачағ. Лап истајир күндә јүз јон аталар-әнелары онларә Тәбриздән, Мәрәғадән, Хојдән, Урмијәдән, Саваландән данышсынлар. Адичә «Тәбриз» кәлмәсини дејилмәси һеч вәт о ушәглардә аталаринда, аналаринда ојанан дүјүгүнү јәрәтмајачағ. Бу сөз дејиләндә мүбһәм, нарын бир кәдәр гоммајачағ онларын бәхышларына.

Бу салондакылар, бу адамлар—кәһнә чәнублулар јашадығым илләрин, јашадығым шәһәрин гәрәиб тәләли бир нәслидир. Кәлән әсрин башлангычидә артығ олмајачағлар онлар. Фүзунлу психологилары, мәншәт, дәрәкчи вәрдишәри, данышчы әдәләр, хәтирәларин онларә бирчә биҗән әсрдә гәләчәг. Бу гәјри-ад нәслин араб әлифбәсиглә јазмағ вәрдикш, һәр ашам Иран радиосына гулағ әсыб ертәси күн ешитдикларинин мүзәкир етмак әдәти, онларин «Вәтансиз паспортларын»—чоғ шәј, јәлнәз бир нәслин өзүнә мәхсус олан чоғ шәј, XX јүзликндә гәләчәг. Вә XXI јүзлик јаша долдугча бүтүн бунлар асте-аста унудулачәг. Онларын өвәдләры бөјүмәчәк. һәјәтә бәхышларыјла, дүнјә дүјүмларыјла ата-аналарына бәнзәмәјән өвәдләры.

Билмәз идиң чәрә нәдир бу дәрә,
Сөјләр идиң: Карәм, Карәм, Карәм, кәл.

Зәјнәб Хилларова бурда хәјри көңдәр. Рубабәнин мәшһур һәрүүләри дә бу шәһидә әбдә-ләшбә.

1979-чу илдер. Рубабо Муродова «Гараканни охујур. Чануб ләһча-сифа охујур. Көйна чанублулар отурублар салонда. Далгын-далгын дин-ләйрлар.)

«1954-чу ил иди, һәлә хорда охујурдум. Бир күн мошг вахты мәнә дедлар ки, сәһәндан дүш, санн көрмәк истәјән вәр. Дүшүб көлдим. бир мәһрибән сәһәтги кишәдм. Бәһрәм Мансуров киши сән дедә. Дедә: «Гызим, сәһини јоламаг истәјирәм. Мағсәдди вәр сәни оперәја апарим. Бизә тәзә Лейләр ләзиздир». Бунлары Рубабо ханым дедирдә.

Вә Бәһрәм муғаллим дә дәнәшәрдә ки, һәмнн көрүшдән сонра чок севиндим. Әвәлән, атлардәһимиз оя Лейлин тәһмишым. Сәси дә, бој-бухум дә, зәрифлири дә вәрди, акторлугу дә бәһурдиди. Инкинчиси дә, бир нечә күндән сонра оперәја көрәјә сәк вәришдик. Аһимә кәлидик. Со-рағлашыл евләринни јерини олајанди. Дедлар Инвәршәһәрдә јашәјр. Фрә кетмишди о вахт. Кетдим евләрино, балача, дәрисгәл бир отаг иди. Ичәридә бир стол, дәмнн чәрпәји вәрди. Бахадим ки, әријә мәнн сөвәтги тутан дедил, гәјмәдә кетмәк истәјирдим, гәјмәтәсизлә растлашым Рубабанин. Мәнн аһим Мирзә Мансурә охшатди. Гәјтарди кәтирдн өвә: «Гызим, дур кет Мансур муғаллимни. Хәјир иш олмасә, о дуруб бура кәлмәздим».

Нә исә, кәтирдик Рубабанин оперәја.

(Рубабо ханымни дәрфә кунуду. Нәзәкәт Мәммадованын дә вәфәтиндән дә кәчирди. Көрүнүр, Сара ханым Гәдновә ону нәзәрдә тутуб ағламына-ағламына јәһимдә дәјәмиш Ариф Бабәјевә дедә: «Көрүрсән дә, Ариф, Лейләр бир-бир кәдир».

Елә Ариф дә ағламына-ағламына чәвәб вәрдә:

— «Јоқ, Сара ханым, Лейлн бир дәнәдә, кәлишиди, инди јола сәләргә».)

Вә оперәдә илк ролу Лейлн оладу. Илк тәһмишә Әвәсәт Сәдиговлә биркә чыхыл оладу. О вахтлар—50-чи илләрдә оперә индән киши дедиди. Дәним, етибарлы динләйчиләр олардә. һөгәтгә Рәзәвәддән, Кулар һәсоновәндән сонра бу чүссәс гызә нечә гулаг ахсан! Нейләјә биләчәк!

О ашмән оперәја көвләр, һөгәтгити, Куларын Лейлиснә инәнәләр, бу тәзә Лейлнә гызганчлыга, тәроудулә, инәмсизлыга бәһрипләр. Буну чок сонрәлар Рубабо ханым өзү дә етирәф оләјиди:

«Елә сәһнәјә чыхдым гил дигәләрәндән һисә еладим ки, чәмавт күлүр. Оперә сәһнисинә биринчи дәрфә чыхан тәүрубәсиз муғаллини олсан, ондә дә белә күлүшлә гәришәләнәс. Адамни һәлә нечә олар!»

О вахт зәјин нәрмәнәз иди. Өзүм итирдимдән бир дә гызылмышым, Әвәсәттин дә јәһимдә һәл чүссәс көрүнүрдүм. Чәмавт дә тәһр-тәһүрүнә бәхти фикрләшкән ки, мөндә нә сәс олачәг.

Аһчә инкин пәрәдә елә ки, «Сәкәһи» бәшләдим, сәнин салонә су чилидик. һәмнн о ашмән сәһини зәрифлири гәлиб көлдм, мәнә дә әлгиләр гисмәт оладу».

(Бир фотосһәки вәр мәнә. Јәвәр ханым Кәләтирли бәғишләвишди ону мәнә. 1956-чи илдә Бәһидә чәкилб, «Лейлн-Мәнкунун нәзәбән тәһмишәндән сонра, Актюрлар һәлә һеч пәлтәрәлини дәннәјиб-ләр, сәһнә көјиниңдәләрләр. Әвәсәт Сәдиговдә, Рубабо ханымдә, Јәвәр ханымдә, бир дә Рәч Кәпур. Бир дәрә о шәкли Рубабо ханымә кәстәрди вә белә бир өһәләт дәннәшди. һәмнн тәһмишәндән сонра Рәч Кәпур Рубабо ханымә әјрычә тәбрик оләјир. Дәјир ки, «Һәндәзкәки бир чәһәт мәнә чок мәрәғли көрүндү. Ағләјирдыз, көзүңүздән јәш көләрди. Аһчәг бу сәһинә, охумәғинизә тәсир оләмади. Гәрибәдир».

Рубабо ханым буну дә дедирди ки, Рәч Кәпур тәһмиз фәрсәчә дәннәшәрдә, одур ки, бир-биримиз јәхшә бәхс ашуртудук. Дедә ки, «Лейлн-Мән-

кун» фильми чәкмәк истәјирәм. Рәзи олсаныз сизн Лейлн ролундә чәһәрәм. Урәјимдә күлдүм, әрим јәдәмә дүшүдү. Өз-өзүмә дедим ки, кимдир мәннн буразан!

Аһчәг Рәч Кәпурә тәһмишәрдә еладим, дедим ки, бурдә ишләрим чок-дур, оперәдә ә гәлә һәр күн ојнәјирәм. Бәкидән узун мүддәт чыхмағә кимәғим јоладу.

«Лейлн-Мәнкунун Рубабо ханым үчүн чок өзә иди вә һәмнн оперәја бәғли бу еткәдүдә дә тәз-тәз кәтирләјирдм. һусејнәгә һәчмәбәбәјов тәғәдә кәдәсәјинә. Тәһрири итирдирдәтиндән зәһинә едир ки, она Рубабо ханымлә биркә сән дәфә «Лейлн-Мәнкунундә ојнәмәгә нәзә вәрсинләр. Азы һ. һәчмәбәбәјов өзү дә ичиринки илләрдә оперәмиздә гәдән ич-тюрларым, муғаллиларын олмадығи вахтлардә нә јәхши Лейләрләндән сәјилмышды. Инди исә сән дәфә, сәһәндән—оперә сәһнисидән азыричнн чыхышынды нә јәхши Лейлнә (гәдән Лейлнә, Далгитли хәтирнә «Лейлнн көзүңүздән әвәл гәдән» сөзүнү ишләтмәк нә гәдәр гәрибә, парадоксал көрүрсән дә, һәр һәлдә бу дәмнн тәһри тәркиминдән бир дөвүрн ифәдәсидир) тәрәф-муғабил олмаг истәјирди».

50-чи илләрдә фәхри едиләр дәннән муғаллиларимиз о гәдәр дә чок дедиди, һәр јетәнә вәрилдирәм бу едлар. Ифәчиларым зәһмәти, истә-дәдә нәзәрә алындирди. Вә оперәдә ишләрдн кичнә индән сонра Рубабо Муродовәја әмәләр әрст әди вәридик. бу, муғаллинин бәјүк үтүргүдү, она кәстәрилән бәјүк дигәтти ифәдәсиди.

1958-чи илдә хәрчә кил гастрол сәһәринә дә чылды. Чин Халг Республикәсиндә оладу. Көрүнүр, һәр бир энәли јәрәдүшчә һәјәтә бәһиш-ләримни, дүнјәкәрушунун формәләнмәсә үчүн кәзәк, көрмәк, узуг, узуг мәләкәтләрә сәфәрләр чыхмаг вәчәндир. Бунусә сәник сәнин тәсәвүрләриңдә кәсә чәтир, нәсә бир бошулуп олар.

«Чин Халг Республикәсиндә вәрдимиз концертләрдә «Учә дәғәләр халг мәнһисини, бир дә Чәһаник Чәһаникировун «Азәд» оперәсиндән фәрс гызылми мәнһисини охујурдум. Илк концертларимиздән сонра фәрс гызылми мәнһисини Чиндә ишләтур оладу вә биз, тәһмишчиләр бу мәнһисини мелодиясына нечә һәвәсә охутулғарини шәһид оларуду».

Аһсәләнмиз Хәрбин шәһәриндә оларик чилин сәһәт дөстләримиз Бизн Уәзир һәчмәбәјовун «Хәрбин тәһририндә тәһмишә һәзәрләвишми «Арышн мал әләнчнә Бәһмагә дәвә етдиләр».

Концертларимиздән бирн јәннчә тәһмишчиләрди. Пекин оперәсинин муғаллини Бәј Бин Чүен сәһнә әрәсина кәлиб мәнн тәбрик етдән вә зәһин оладм ки, она бир нечә Азәрбәјән мәнһисини әрдим. «Учә дәғәләр», бир дә «Сүрәјән» мәнһисиләрини әрәдтдм она. Мәнсә «Ләпәләр пичылдәшән» әдди Чин халг мәнһисини әрдимдән».

Рубабо ханымни бу илк вә сән узәг гастрол сәһәрин үч әј чәкир. Артыг шәһрәт кәлиб. Фәхри әдүр вәр, шәһәрнн мәркәзиндә јәхши өвн вәр, оперәдә бәјүк һөрмәти, нүфүзу вәр. Тәһмишчиләр, динләйчиләр сәһирләр ону. Тәһмиш олунмүз һәјәт јәшәјр. Бәс һәдир һәрдән көнүлүк сизән, үрәјинә дөлән сәбәсиз кәдәри Бүтүн һәлп олдуглары, гәзәндиләри әмрү боју әрүстүндә олдугу шәјәр дәннәшдик! Тәк гәдәндир. Јоқ, тәһмиш тәк дәјил. Инкинн издәвчәндә доғулмүз гызм Шәһнәз дә јәһимдәдир».

Мүхәтәриф илләрдә радиодә Рубабо ханым һәтгәндә чәлү вәришчиләр һәзәрләвишдик. О вәришчиләрин бәзиләрин динләйчи мәнчүбләри:

асасында гурулуб, һәмни мәктүблардан бир дәстәсини сөвләмәшәм. О мәктүблары сәләмәшәм ки, Рубәбә ханым онлары әһрәдә озуманамыны хәлишә етмишди, чәвәб вәрәиә истәдәдинин, чәвәб вәрә билләмәрәһәнин дәнәшиди. Мән инди о мәктүблары шәрһ етмәк истәмирам, сәдәчә бә'зи парчалары кәтирәм о мәктүблардан.

«Һәрмәтли Рубәбә ханым.

Һәр дәфә сизә гулар асәндә бир дәнә инәйрәм ки, сиз илһәмлә дәнүн гәлбиниз бүсбүтүн мусғинни сөрәнчәмәлә вәрәсиниз. Сизә суал вәрәиәм ки, кинчиг гәлбиниз олса ону о едординиз? Чүнки бу суалә өзүм чәвәб вәрә биләрәм: «Бәли, сиз ону да мусғинә һәр едәрдиниз». Мүмкүнә бу суалыма чәвәб вәрәи: «Сиз хәшбәтсинизми?»

Һәҗигәт Исмајлова,
Минкачәвр, 26.X.1974.

Баһа бир мәктүбдә нәс динләјичи һеч бу суалы вәрәиә еһтијәк да дәнүмүр. Өзү тәсдигләјир:

«Сизин сәһнәдәки чәхышыныз күрүб һейран олдүм. Хошбәхт адәм-сыныз. Мән өзүмдә да хошбәхт һесәб едәрәм ки, сизинлә һәзминдан тәниш олдүм.

Мүғбил Азүндөв,
Бәки, 23.IV.1973.

«Мәнни Рубәбә ханымә бәшгә мүғәнниләрдән чәх фәргләндирән бир чәһәт мәрәғәләндрәм. О на үчүн һәмишә гәмли охујур? Әхәр буна бир сәбәб вәрәсә, мән дә мүғәнниниң бу һәһәмә гәһбдән шәрик олмағ истәрдим.

Назим Абдуллајев,
Кировабәд, I.XI.1974.

«Сизинлә бир вәхт хордә охујанларын бә'зиләри елә инди дә хордә-дирләр. Сиз хәлг әртистисиниз. Шәһрәтәли мүғәнникисиниз. Тәләјиниздән рәзысынызми?»

Агәбәлә Мухтәрөв,
Күрдәмир, 7.III.1983.

* * *

Рәзәјдәли тәләјиндән Рубәбә ханым! Зәһирән шән бир һәјәт јәшәјрди. Консертләр вәрәди, оперәдә тәзә роллар ојујрди, рәјонлар гәстрол сәфиринә чықырди, телевизијәдә, радиодә ојујрду. Тәз-тәз әнжә-фәһләрдә, қоғамлиғлардә, шәһликлардә олуру.

Сәмәд Вурғун күчәсијә Бәхмәханов күчәсини кәшишдији јәрдә јәрәш-шылғы бир бинадә јәшәјрди. Гошуларынниң нечәси тәнишмәш мусғи-чиләр иди. Онлар Рубәбәнин сәһнәдәки һәјәтине да күрүрдүләр, бир го-шу киши шәхси һәјәтине да јәхәндә бәләд идиләр.

Һәрдән јәһниш бир мәсләһәт вәрәдиләр: «Сәсиндән мүғәјәт ол, Ру-бәбә».

«Мән сәсини һеч вәхт горуғамышәм. Атамын да кур, мәләһәтл сәси слуб. О сәс батан сәс дејил. Мәнә дә сәс атамдан кәчиб. Атам һәмишә дејәрди ки, сәси кин шәјдән горуғам ләзимдир. Өсәбилшәмәкдән, бир дә јүзүсүлүгдән. Мән дә һәмишә буна әмәл етмишәм. Гәлдү ки, әј ону ичмә, буну ичмә, бу сојуду јемә, о истиди јемә, на билим, бу дуздү, истнолдү. Буллар һеч фикир вәрәмишәм. һәјәтдә бир дәфә јәшәјриғи».

Рубәбә ханымнын бу сөвләри 1983-чү илин мартиндә һәзирләдигим радио вәрәлишиниң лент јәзиындә да гәләр.

Өлүмүнә дәрә әј гәләрди, онда дә билә дүшүнүрдү. Амма һәһәг. Керән өзү күрүшүдүмү инди мәнниң бәхәдигиң бу кинчә вәрәлиг хәстәли тәрәһасини! Азәрбајҗән ССР Сәһијә Нәзәрлији 4-чү баш Идәрәсинин би-ричи поликлиникисиндә долдүрулуб бу вәрәләр.

1971-чи ил әгрел ајының 29-дә о Азәрбајҗәнниң хәлг әртисти әдиңә лә-

јиг күрүлдү. Ондан сонра 13 ил јәшәди, 13 ил охуду. Тәзә роллары олду. Тәзә лент јәзиләри јәрәди. Сән дәмә, дөбдә олән хәстәликләр јәвәш-јәвәш, һисс олунмадан ичәридә шимни күрүрүмү, күн-күн, сәәт-сәәт әзлә-дирмиш әмүрүнү Рубәбә ханымни. 1971-чи илдә илг дәфә дүшүр хәстә-хәнәјә. Шәхәр хәстәлији илә, Јоҙләјил күрүрүләр ки, гән тәзғири дә вәр. Бир ил сонра јәнә кәлпәр хәстәхәнәјә. Бу дәфә шидәтләниш хроникә бронхитлә.

«Дәһә ағрым оландә да хәстәхәнәјә кәтирмән. Көдән кини олмајән јәрдән мән хәстәлик тәпиб чықарылр. Пәһрирә-фиһлә да бәнд олма-дәм. Мән мүғәнниғәм, мән әктрисәјәм. Чәтиндир бүтүн јәсағалары көзлә-мәк».

Анчәг 1982-чи илдә јәнә кәлмәли олдү хәстәхәнәјә. Дәһә доғрусү, кә-тирдилор ону—инфәрәктлә. Бу, әрел әјмәндә олду.

«Операниң тә'лири гүрәрәјди. Бирчә дәнә әрзүм вәр. Тәзә сәһнәдә Ләјлини ојнәјәјдәм. һәмниң әғләдәрәм. Урәјини бәшләдәрдим».

Рубәбә ханым бәлә дејирди бу билмирдә ки, һәлә гәришдә дәһә ики инфәрәт бу дәһә дәһәшәтлис—гәра чәјәрәниң сәррозу көзләјир ону.

Рубәбә ханым бәлә дејирди бу билмирдә ки, әмүрүнү гәлә һиссәси хәстәханәләрдә кәчәчәк.

«Өзиз Рубәбә ханым!

Сизин мәләһәтл сәсиниз чәх сәвирәм. Ән бәјүк әрзүм буздү ки, сиз бирчә дәфә һәјәтдә күрүм. Дүздүр, јәшәдәмиш өзә бир илдир ки, тәнишләрәм. Јоғуғ ора дүшәндә бә'зән сәәтләрә тәсәдүфән сизин күрән әрзүсү илә дәнәниң көзләјирәм. Анчәг әрзүм урәјимдә гәлпир. Ичәзә вәр-сәниз сизә телефонла зәнк вүрәрәм. Сизинлә тәниш олсам, өзүмү чәх хошбәхт сәјәрәм.

Мирәнә Фәрәһкәјовә,
Бәки, 14.XI.1975.

«Севимли Рубәбә ханым.

Биз Губә рәјонундә јәшәјриғи. Аиләлиң сизин охумәғиниңизин вүр-ғунујуг. Атам бәғбәндир—Сәсиалист Әмәји Гәһрәмәндир. Рубәбә ханым, сизин дирријиниз, бәғишә вәрәм! Вәрәсә мәнә јәзиң. Биздә јәхши әлбә-ли, әлмә ағачлары вәр. Тинкләрдән кәтирә бир бәғишәдә өкөрәм...

Барнәзәл Бәјрәдгәровә,
Губә, 13.XII.1974.

«Рубәбә ханым!

...18 јәшәм әр. Индијә гәдәр һеч кәсә «әнә» дәмәмишәм. Ичәзә вәр-сәјиниз, сизә «әнә» дејә мүрәчәт едәрдим. Сиздән хәлиш едәрәм ки, мәнә бир өвәлд козу илг бәхәсиниз бу мәктүб јәзәсиниз. Сизә «әнә» дән-мәклә мән өзүмү дүнәниң вн хошбәхти сәнәрәм.

Зәбитә ГӘФӘРӨВӘ,
Чүлфә, Әрәфәсә кәндин.

«Һәрмәтли Рубәбә ханым!

Хәлиш едирәм ки, мүмкүн олса, сизә кәндәрдәним гәзәлләри мүғәмдә охујусыңыз. Бу гәзәлләр XVII әср Азәрбајҗән шәһри тәбризли Әличән Гөвсәниндир. Мән Гөвсәндән доторлуг диссертәсијәси һәзирләјирәм.

Һәрмәтә: Азәрбајҗән ССР Елмәр Акаде-мијәси Республицә Әлпәзмәләр фонду Әл-пәзмәләр шә'бәсиниң мүдир Фәзил Сәјидов, 30.I.1968».

Сәсиндәки јәңгә, сәмәнијәт, охусундәки һиссәсләг, тәбиһликлә Ру-бәбә ханым бу әдәмләрин һәр бири үчүн јәзиң иди, доғмајды. Әмүрүндә

Мугъннилар ичинда бирчә Шөвәт Әләкберованы данишыгъсыз габул еләрдири Рубаба ханым. Ону авезолотума устад саялдыри. Мим билкир, балка Шөвәт ханым да Лейлини оямалы олсади он гаршы да гысганчлыгъ жаранагачди Рубаба ханымда. Билмирам. Анчаг буну дагиг билирэм ки, Шөвәт ханымн чок севирида ва она «маним бөйүк мугънним» дейриди.

«Бир жерда чыкышларымыз чок олду. Районларда, Тифлисида, Иривенда, Москвада олмушук. Бә-зән юргун олурду» мени инакардыриди ки, охуз билмирякэм. Анчаг, ела ки сажайе чыкди, башларды охузума. Өзу да бир дане, кици дане оху. Чаматт мө гадэр истаиряди, на истаиряди, хамысы охузурду. Бу кефийетинден чок хошум калырди Рубабенин.

Тез-тез мане занк елардыри. Әхәр телевизияда охуан хансыса мугъни артиг һәрәкәт еларибса ја сөнв охужубса, өзүндан чыкырды. Дейриди: «Ај маним бөйүк мугънним, нија гојурсан буналары чыкырлар телевизияе!»

Дейриди: Ај Рубуш, гурбан касим сана, мане кимам? Мане оларнын багынын нече ела биларам?

Рубабенин мугам охумасы веркиди. Бир ярагин устуне беш-алты сатир яз вер ки, оху мугамтада. Она ела бөзак вурурду ки, һейран галырди.

Бир дафа маним радиода чыгарымышдылар. Фузунлија Низаминин гөзаллеринден ибарәт мусигили верилиш һазирлајырдылар. Мане охузума һазирлашышымди ки, Рубаба кәлиб чыкди. Деги, ашхам концертим вар, кезламеја вәт жоудур, гојун биринчи мән охужум. Мө һазирлашмам, мө филан! Ела гөзаллары кетуран ким башлады охузума. Санки дөфөләрла охууду, әзәрләдијин гөзаллар кимчи. Бир саатчан чакди охузума. Олмазы зөвг алдым о кун.

Бир дафа дө Әбулфатхиза зијафатгајиди. һачи Маммадов, Маммадага Мурадов, Саргә елимава да ордади. Тоханин нече саат ким оларди. һамымыз юргун идик, ева кетмак истаиряди. Бирдан Рубаба деди ки, «Харич секаһи» охужам. Дејим: «Ај гыз, сөн Гараны, Нијазины, бу бойда Бинаны ширин јухудан оладжак истаирсан!» (һамин Бинанын ејин блокунун дөрдүчү мәртәбәсидә Әбулфәт Әлиев, үчүнчү мәртәбәдә маэстро Низәји, икинчи мәртәбәдә Гәрә Гарәев јашајырды-Р.).

Гулаг асмеди мане. Маммадагаја дедан тары кекла. Не дејим! «Харич секаһи» секаһларын ан чатинди. Ән зил олан «Секаһды». Көрәк өвәлдә зилда лап гәмишдә кәзисән. Рубаба ахырачан охууду «Харич секаһи». Сонра да деди: «Һе, инди дурун кедәк!»

Нече кедәкди, райматинин гызы һал гојмушудуму бизде? О «Харич секаһи» һамымыз мутәассир еламышди. Рубабенин анди чәкилдә ан овал о «Харич секаһи» сөсләнар гулагларымыда. Бизим мугъним классикиди Рубаба. Бөйүк устад иди.

1983-чү илин језинда олгумун нишаны олду. Бу мүнәсибәтлә евдә кичик бир зијафәт дүзәлтмишдим. О вәт Рубаба хәстәди, кичини инфарктдан сонра чок зәрипләмишди. Олар ки, һеч билдирмак истамирәди. Анчаг горхум ки, ешид-белир, занк вуруб абрымы төкәр. Занк вурдум. һал-һәвал тутандан сонра дедим ки, Башира нишан еларым. Өзүм ела хәбәр вермак үчүн занк вурдум. Көләсан ичичимәр.

Мәзилизи дөрдүчү мәртәбәдә, лифтимиз дө ки, јох.
— Юбуз ки, мәнә! Лап пиләкәнларда өлсән дө кәлачан.

...Галымни занки чалымди. Көрдүм јолдашыди, Рубабенин бизим мәнзилә чатмасына һәлә јурин мәртәбә галыр. Кетдим ела пиләкәндә гугәладым, өлдүм ону. һамы Рубабенин кәлишини севинди. Бир аз отурдандан сонра деди ки, охужам. Јалвардым ки, әј Рубуш, гурбан олум, хәстәсэн, охума.

— Аваз, чәкил. Не гадәр үрәјим дојунур охужаганам.
«Һумайи» охууду. Таман-доскач. һамынысы аглатди. О тәһәр үрәкәл-хәстә үрәкәл бу чур охумасы Рубабенин бөйүкјүрүнү бир даһа сүбүт еладди. Охужук бир јәнә, әслиндә онун һеч дөрдүчү мәртәбәјә галмажа итиряри јох иди.

Бирчә кунаны варды Рубабенин. Өзу өз гадрини билмириди. Јәгин там дәрк еларимди ки, о, Азәрбајжан халгы үчүн, чаматымыз үчүн не дө-мәкдир.

Алтмышынчы илләрни ахырларында телевизияда халг чалгы оркестри-лә концерт еварыш. Кечкинчиим, һалы да өзүндә дејимани. «Чаһаркаһи» дастаһы е'лан олунур. Сәс дүшүр, охује билмир. Консерт да бирбәшә ефәри кедирими. Оркестр ахыра гадәр охумасыз чамалы олур. Чок әскин чөза вермак истаирядири. Кетдим, данишыди. Чок мүбәһисәдән сонра гәрәра еларды ки, алты әј ону ефәри да бурмасыларын. Бу, Рубабаја верилин чөза дејилди аты. һәјдада о гадәр чатинликер көрмушүди ки, бела тырда шәјләри ејиндә дө алмыриди. Бәс тамашанылар, диләјичилер! Азы онлар үчүн алты әј Рубаба сәсини ешитмәмак кәтид иди....»

Бу јазыларда радиода бир мугъннини ифасында мухтәлиф харичи өлкә халгларынын маһыналары верилриди. Иран халг маһысы охужууду. Сөзләри гәрйбә-шәкилдә тәһриф едирән өз өзү һисс еләмәдән тәрчумасы тамам башга—кобүд ма'налар вердан сөсләр чыгардылар. Кимә ләззәтир әзы бу! Бәлкә дө харичи өлкәлар гәстрол сәферинә чыкмада гонаг ол-дугун халган һансыса маһысыны орда охумак јашыш ишдир. Јајина ал-гыш дүшүр, ефәкәт гәзынсырам. Диләјичин һәтта санки сымдыра-сымды-ра дедјини кәлмәкләрдә да, таман олмајан оху едәндән да зөвг елар, јәнишларына да көз јүмүр. Анчаг һамин маһыналары о шәкилдә бизим-чи охумалга бела мугъннилар мө гәзынрир! Бизим тәсәвүрүмүз әз-дырмыралмы? һамин маһыналары мәнсүб олдугу халгы мугъннилары охуса, алдыгымыз зөвг, өлдә етәјимиз билки дө даһа догит олмәзми?

Буналары сабәбсиз дедимәр. Рубаба Мурадоданын ифасында фарс маһыналары вар. Бу онлары ән јакшы Иран мугънниларинин һейран гала-чыгы усталыга охууду. Бир дафа тәһриф еламышымди, олар маһысы охужуу лентә јаздырсын. Бојун чыгарышыды.

Дүзәлтдиләр:
— Азы мө фарги вар! Икиси дө фарсча дејил! Сиз дө ки, фарсчаны гәшик билирсин.

—Иш ондыр ки фарги вар. Әфганларын фарсчасы ләбчә зүсүси-јәтәрија сечлир. Мән афган маһысыны Тейран ләһисиндә охужуб өзү-мү биабар едә биларам.

Сөзә бела һәссас, дагит мүнәсибәт варды Рубаба ханымда. Бу сөр-йән о бүтүн мугам охујан гадим мугънниларимиздән (ела ким ханәндә-ләримизин дө әскоријетиндән) үстүн иди. Шә'ри, классик поэзијаны көзәл билриди. Фузунли охујандә ирсыларын, кәлмәкләрин ичиндә, дәрин га-тында кизиләнини зариф, инче ма'налары айнајырды, онлары охусундә ифәдә едә билриди. Ола билсин ки, тутамын, Фузунлинин һансыса шә'ри-нин ки ма'насыны баша дүшәдјини диләјичин үчүн Рубаба ханымны охусу садәна көзәл, јашышлыгъ аваз дедәк иди. Анчаг һамин шә'ри бүтүн а-наларыја гәрајан мусигисевәр үчүн Рубаба охусу гат-гат дөјәриди, гат-гат дүгуну көрүрүдү.

Јадьма бир һадисә дө дүшүр. 1981-чи илин августу иди. Телевизи-ја үчүн Мәһсәти Кочювә һаггиндә верилиш јазмышымди. Чәкилиш Ширвән-шәһәр сарәјиндә олмајайды. Актюрлар кәлимишди. Мәһсәтинин рубан-шәһәр охумак үчүн Әлине Јусиф гызыны вә Рубаба Мурадоданы дө вәт етишимди. Рубаба ханымны Бәһрам Мансуровла Төл-әт Бәкханов мушәјәт едәчәкдиләр, һамы кәлиб чыкмышды, кәмәралар гурулмушду, режиссор-сә јох иди. Чәкилиш вәхтымызин битәсинә әз галымиз өзүнү јетирди. Уауундјотла, исте'дәдди, амма чок сәлтанәк олан режиссор М-ун уа-батындән чәкилиш бәш тутмады. һамымызнын гәми гәрилмышды. Рубаба ханым дө дилор иди.

«Белә фәрифт әле душмәз. Инди ә'лә охура биларм, сонра белә алын-
мәчәгә»,—деди әе режиссора җәхилләшбә һеч олмаза охусунни фоногра-
манын җәмәғә хәһһи әтәт. Јазыш ки, буна әмәл олуңду. Фәваләһәдән
шәртләшдиримиз көрә, тамла бәшә рублирәнн охумалыңди. Мәһстәнинн
китабын истади мәнәдән. «Шә'рләри билдрис әки»,—дедим.

— Јох, о шә'рләри индикә овәгәтмә ујуғ кәлмәр. Бәшәларанын сечә-
чәм.

Мүғәнниләримизин сәвиҗәсине бәләд олдугудам, әмрүмдә бәшә-
сәкиә бу сәрбәстләш вәрәдәм. Анчәг Рубабә ханымн өзәғүнә дә, сә-
виҗәсине дә бәләд идим.

Сечәд, охура, охумасы лентә алыңди.

Һәмни күн вәришши студияңди бирбәшә әфирә вәрмәли оладу. Ру-
бәбә ханым дә, Бәһрам муғаллиң дә кәлиңдишәри студияҗә. Сорудум
ки, бирбәшә охуңачтис, јохса фонограмдан истифадә өвәт?

Рубабә ханым: «Мәнәдән оләс, бирбәшә охумәгә хәһһишди. Мәһни дәјиң
ки, доғдәларымн тәрвәһишши фонограмла ујуғһәшдирә биләсин. Анчәг сәһәр
оҳудугун јазыш чыкыб. Кечиб, фонограмла охуңчәм. Анчәг кәмерә
мәһн јәхһидән кәстәрмәсин. Оңдә фонограмла охуңмәғин о гәдәр һисс
оһунмәз.

Һәмни режиссоруң сәһнәкарлығи уңдән сонрәләр о лентә јазысы
дә һарәсә јох оладу. Ахшә ки, Бәһрам муғаллиңн јолдәши Мүһәввәр хә-
нимн теләвизияңдән һәмни охуманы магнитофона җәхилләшб. Устидән әҗ-
лә кәһндән сонра, ағырғу Рубабә ханым олмағән вәзирләгә гулағ асдым о
лентә, һәр сөзүн чәһсин, һәр сөзүн кәдәри, һәр сөзүн сәһниң чыпағлы-
ғыла дүјулур бу охумдә.

Тәһнимыш режиссоруңду Шәмсә Бәдәләбәли дәнәшәри ки, «Короғлу-
ну һәзирләмишдим. О гурулушдә хәһндә гыз һеч сәһнәдә көрүңмүрдү.
Бир эпизоддә сәһнә ахрәсидә охурдү. Бу мәһнимн охумәғи Рубабә хә-
нимә һәвәлә етмишдим. Елә охурдү ки, һәр дәфә сәһндән алғышлар
гоңурдү. Елә охурдү ки, сәһни өзү дә сәһнәдә көрүңмүрдү. Мүғәннәҗиң
бир јәһә, кәзәл әкәтәр иди Рубабә. Сәзу јәһәш охумурдү, сәзу јәшәриң-
дә, оҗәшәриңдә»

Шәмси муғаллиң Рубабә ханымн классик шә'ри јазыш биләсиндән
сорәг вәрән бәлә бир һәдәсидә дә дәнәшәрдү:
«Бир дәфә сорудум ки, Әһл Мә'чүз Шәбуһстәринн тәһйирсәһми?
— Бәһ, нечә бәһми!—деди.

Бир бейт деди:

«Бәһәр олар бәзәнәр сәһнә-күлүстан күндә,
Күлүн будағын едәр бүтбүл ашқан күндә».

Елә буһу дәнәшәр бәнд олдум. Ардыни Рубабә дәгигә дөвәм
өпәди:

«Гојуң-гузу гарышыб бир-биринә сәһрәдә,
Гавал чалар, сүд ичәр, кәф чәкәр чобан күндә».

Гучәғладим, өпдүм Рубабәни... Шә'рдәм, шә'риңдән хибәрә о гәдәр
әктәрләрә рәст дүшүмшүдү ки, Рубабәниң бәлә сөз сәрәғи, шә'р бил-
һиссә олмасы урәймәдән тикән чыгарырдың.

Ш. С. әдлби бир шәһр Рубабә ханымә тоза чыкышы китабынә бәғәш-
ләмишды. Јәғни урәйидән кечиринди, истәвринди ки, Рубабә Мурадәвәһинн
иҗәсидә бу шә'рләр муғалдә сәһләсин. Рубабә ханым дә, дедәҗин кимн,
муғалмы сөзүнү зәһрәг сәһләстәһлә сөвәрдә. Урәҗикә јәтмәғән шә'ри оху-
мазды. Инди чәтүн вәзәһиңдә гәһһишди. Билдриндән бәзә етсин ки, иш
јәһсин, нә кәбәб. Амма нә гәдәр чәһшдә дә , өзүнү зорләгә билмәһиңди:
«Сән алаһ, бир бәк көр, бу шәһр китабынн әвәлиңдә мөһнимчүн нә сөз-

ләр јазыб: «Сизин сәһниң ән дәш гәһлиб мүһәрибә һәвәсәғри Кәртәр
кәһмә дәмәһри белә рәһлиб олмағә мәчүбр едәр». Сән мәһни хәһм,
буну јәзән әдмәдән јәһш шә'р, тәзә, сәһниң сөз кәзләмәк олар! Мәһни
сәһн һәрә, биннәз Кәртәр һәрә! Бу шәһрә дәјиң кәһдә ки, әкәр мәһни
сәһмдә белә рәһмәдәнд бир шә'р вәрсә, һолар, елә сәһдә дә тә'сир әһсин
ки, дәмәҗәсин бу шә'рләри муғалдәдә охујуң.

Ариф Бәбәјев илк дәфә Рубабә Мурадәвәһә бир сәһнәдә чыкыш елә-
җәндә, тәрәф-муғалдән олаңдә 1959-чу ил иди. Рубабә ханымн шәһрәти
Азәрбәјҗән боҗуҗабилдә бу Ариф һәлә Ағдам хәлг театриндә ишләјирди.
Ариф Бәбәјев дә тәзә еләһидир, јәһшә бирчә тамәшәдә чыкыш едә-
чәди. «Әһлн әә Икәһчәдә Кәһмәри оҗәһләгәди. О ашәм Әһлиң—Рубабә
Мурадәвәһә. Бу, кәһч хәһндәннн һәҗәтәндәс ки уңудуларыз ашәмәһр-
ләдн бириди. Ариф сонрәләр операныңмн әнчүл әктәрләримдән оладу,
Рубабә ханымла дә дәнә-дәнә бирчә чыкыш еләди. Анчәг мәһни ашәмәди,
о илк чыкышыни һеч вәкт уңудур, һәҗәтләндә хәтәрләрдү. Бу Рубабә
хәһмә бағлы дәһә бир ән оһун һәфәзәсиндә, урәјидән, һиссәриңдә һә-
мишәтлик гәһлиб:

— Нәҗчәләдә кәдирдиң, гәтәрин пәһчәрәсиндән Аразын о тәҗи, Аразын
о тәҗидәкә јоллар, кәһдә-вәскә көрүнүрдү. Рубабә ханым «Гәтәрә
бәшләдм. Охура, сонра дә бәшләдм ағамәгә. Бу һәһмиңдә бир тә'сир
әләди. Бәһкә һәһнәсә Рубабә ханым өзү дә о јоллардән кәһмишди. Һә-
һмиңмә сүсүшүдү. Билдриндән нә дөҗәк. Тәрчәләһинн Ә. диләрдн ки, әј
Рубабә, һиҗә ағләрләрим! Бу чүр еһн-еһшиңн, һишм, әдә-сәһниң!»

Рубабә ханым кинәләгә күлүмсүндү:

— Ағлыңә бәшәг вәк һәһсин. Мән сәнә јолдәш олдугумә көрә ағ-
ләјирәм.

«Һөрдән мәнә елә кәһр ки, Рубабәдән сонра муғалмәтиңмәз јәтмн
гәһлбә».

— Бәстәкәр Шәғфиҗә Ахундовәҗә зәһк вурмушдүм. Оһунла Рубабә хәһм
бәрәдә сәһбәт етмәк истәјирдм. Елә Рубабә хәһмнн әдәмн чәкән кимн
мәһмә дә урәймәдән хәбәр вәрән о сәһрәдә деди.

Билдринди ки, Рубабә Мурадәвәһә әкәһлб Шәғфиҗә Ахундовәһинн Бәхтјәр
Вәһбәзәдәһинн «Иңдән» пјәһсәнә јәздыш «Һәдән олдү» мәһһисынә охујуб.
(Мәһнә дә јәшәрдән, Рубабә хәһм дә һәмни мәһһиңи чәк тә'сирә һәрә
өвәт). Билдринди ки, сонрәләр Шәғфиҗә Ахундовәһинн Сүләймән Рүстәһинн
сөзләринә бәстәләдиң: «Сәвәчәк мәһни мәһһисынн дә илк иҗәрчәси Ру-
бәбә хәһм охуду. Буну дә билдринди ки, 1962-чи илдә радиодә сәһһәһмиң
«Кәһн гәһсәм» әдлмә мусиғилә-әдәбн вәришшин бәстәһсин Шәғфиҗә хәһм,
Сәһһәһн мәһһисынн иҗәрчәси Рубабә Мурадәвәһә олуб.

Бүтүн буһлары билдринди. Шәғфиҗә хәһмә зәһк вурмәдә нәсә мөһ-
сәдн бәшәдди. Истәвринди ки, «Кәһн гәһсәм» оперәсиндән, о тамәшәдә
Рубабә хәһмиңн ишндән дәнәшәсин.

«Мән «Кәһн гәһсәм»дә муғалмә чәк уңумәшәдм, икәһстән әз јәр
вәришдм. Анчәг Рубабә иһдә әлвјирди ки, мән муғалмәтчјәм, бурдә
мүлгә муғалмә охуҗамәм. Тәз-тәз Икәһвәр Чошугун кәһрә чәһрдм, мұх-
тәһл сәһнәләрлә бағлы фәһринн дәјиңдә вә хәһш еләјирди ки, муғалғиң
шә'р пәрчәлары јәһсин.

Елә мәһкә әлвјирди ки, дәјиңдн сәһһәни јеҗәчәк.

Оперәдә бәлә бир јәр вәр. Сәһһә хәһнн әһндән хәһчәри әһб өзүнү
вурур. Әһһәһндән гәһбә буну охујур:

«Һә Бәһрә, нә зәһн олдү.

Гәһлиб дилкә-дилкә олдү.

Мән кәһдән јәр һәсрәтләрдм.

Јәрмәсә гәтликн олдү.

Һәмни парчә Рубабәниң тә'һидиңә јәзилди. Дедиңм: «Ај Рубабә, го-
хурәм «Лейл-Мәчун»дәки өлүм пәрәдәсин охшәгән.

— Охшәмәз. Бүгү «Сәриҗорпәг шәһкәстәс» үстә охуҗамәгән.

«Кинеш-ре»-нм иле, еф фелек, модер егдин, Мени кул истар икон муфталиж-хар егдини.
(Нефт олдугу кичилери, йилмирширди бу фото).

Һәмнин тамашада Рубаба җарымрежиссор олмушду. Искәндәр Чошгуна Күлбаһарла Чамалын тој соһнисе үчүн до ше'р җаздырди.

Мени да ишлатди. Бу җер үчүн мусиг җаздырди. Анчаг һәмнин парча-ны авезла охмурду ела сөзла дейрди. Не гәдәр кезал, не гәдәр табии чыхырды! Бунун һесабина финал чох а'ла алынды.

Лечкомиссия хостаханасында җатанда җанына кетмишдим. Деди: «Һе-нимлар өлдүрү мени. Кизилден инфаркт кечирмишыммиш». Нөфуси тән-кирди.—«Индича дүшбәра-гутбә јемашим. Ондандыр»,—деди. Демә-дим: «Даһа һәкәмлери ния җанејирсан! Азы сәна индики өзәјјәтнндо олмас белә шејләри јемәк».

Күлдү: «Раһмәтлјин гызы, бәлкә сабаһ јыхылдым өлдүм! Инди да јемәјиб һачан јејәчәм!».

Бу чәһәти чох јашыды ки, өзү өзүнә руһ верә билрди, зәрафатын-дан гәлмјиди, Јашмағ ешгилә данышырди. Дейрди: «Москваја кетсем, бәлкә јашы оларам».

Дедим: «Телевизијанын мусиги редансиссияла данышмышам. Резы-ль вериблар, «Кәлин гәјисыны лентә чакәчәләр».

Јенә зәрафат елади: «Даһа чәрә јохду. Инди ки данышмысан, кәрәк сагаләм. Бурдан чыхан кини јазарыг».

Һејиф, гисмәт олмады.

Һәјәтдә телесиз адам иди. һәмишә дејәрдим ки, ај Рубуш, о сәс мән-дә олсајды, ела гүлгүл өләрјордим ки она.

Күлурду: «Елә демә. Мән сасима бәләкәдәм. Бу бәх ки маним сасимдә вәр, сәндә олсајды, сән дә гүлгүл өлмәјәчәкдәм. Јенә өзүм биртәһәр јолә верирәм».

Сөзүн һәр ма'насында төк иди Рубаба, тәк!»

1982-чи илин октябр әјјәди Бәһрам мүәллим зәнк вурду мәнә: «Даһа Рубабәјә үмид јохду. Ојәмлыгды. һәкәмләр дөдјиләр мәнә. Фагыр өзү инә-

ныр ки, јенә сағалыб дурмағ. Сонра кәк олар. Кәр нејәјирән. Такадәм-ләгир отағда галыр. Көдәк бир јердә, сәһбәтләринн јаз лентә».

— Јашы дүшмәз ахы хостаханәдә, урәјинә башга шеј олар.

— Јох, онун фирини еләмә. Мүнәввәр дә ордәдыр. Көдйб һәр икисинә баш чакәрсен. Рубабәјә дә дејәрсән ки, операнын 75 илјинјә алағдар верилмиш һазырлајрсан, о мүнәсбәтлә дәнйишдирсен. Әввал бир аз о атрафдә дәнйиш, сонра дә не суалым вәр вәр. Мән Рубабәјә дәнйиш-мышам. Дедим ки, Рафаел сәни студияја чагырмағ истәјјирди; мәсләһәт көрдүм елә кәлиб хостаханәдә јазсын».

Октябрдин 7-дә Бәһрам мүәллимлә кетдим Лечкомиссия хостапәр евинә. Учләкдә отурду, ики сәтдән артығ сәһбәт еләдик. Ағлыма кәлан суаллары веридим, мән билмәдикләрини Бәһрам мүәллим соршурду. Әввалчә чәтин дәнйишрди, «исном кәјәјир» дейрди Рубабә ханым. Анчаг сонра әһвалы јашә-јашәв дурду, һөвсәлә дәнйишмәгә башлады. Ширин-ширин сәһбәт еләјрди, әрәдә охјурду. (Бирдән дурухду. Гәриб бир никаранлыгга соршуду: «Сасим дүшәјиб ки, Бәһрам мүәллим!»). О ики саат јарымлығ лентдә не гәдәр хатирәсә, е'тирафлары, тәвәсүфлары, ки-леләри галыб Рубабә ханымны!

«Бу чәванларын чохундә, билмирәм, не адәтди, өзләрини зәһмәтә сал-мағла һеч әрәлары јохду. Мән бу јашымачан Јавәр ханымын јанына кә-дирдим ки, һәр дәрә тәзә бир шеј өјриним. (Лент филрәнир, Рубабә хан-ым дәнйишр. Јадыма онула ахш көрүшүм дүшүр. 1976-чы ил иди. Јавәр ханымкәдјидим. Рубабә кәлдә. Ашам Лейлин ојнајәчәгды. Јавәр ханым-нын ири, гәшәк сьргәлары вәрды. Лейлин ојнајәдә Рубабә ханым һәмишә бу сьргәлары апарыб тахырды). Елә өзүмүңкүндән башлајим. Дејәк кәрәк, ај Маһрух, о тәһәр сәсин вәр, мән дә јанымдә инјә өјринмирсән! Бир ону өләјир ки, сәсин јазыр магнитофома, гулағ асыр, өјринир. Ахы мәнимлә узбауа отурса, гәт-гәт артығ өјрәнә билр. Демирәм мән дә һәр шеј билмирәм. Анчаг һеч олмасә тәсирүбәм вәр. Ону белүшә билмирәм. Бә'зи тәзә мүғәниләрә гулағ асырам. Дөрд-беш мүғәниникин хал-ларыны көрүрәм. Белә олмас ахы. Буна охумағ демәзләр ки. Јамсыла-мағды бу».

Сәслә өз ишләјирләр бир чох чәванларымыз. Оудр ки, үч-дөрд ил охујандан сонра тәүкинирләр. Бәс нечә олуб ки, биз отуз ил охумшугу! Бәс нечә олуб ки, биздән өзәлөкәләр гырх ил, әлли ил охујубар! Билмәкәк өјиб дејил, билмәјиб өјринәмәк өјибдир. Устәдсыз-мүәллисиз ханәндә-нин, өјринәмәјиб, билмәјиб сәйнәјә чыхан мүғәниникин сәнат әмүр бир-ики ил чәкјир».

Ијуң әјндә үч-дөрд күнлүә езә кәлмишди. Дарыхырды хостаханәдә. Телевизија ишчиләр фурсәти фотә вермәдиләр. Рубабә ханымны чагырыб фонограмла охууду бир нечә мәһини андеолентә алдылар.

Дејир, дилкинн әлтына валидод гојмагдан ағзым зәһәр кини олмуш-ду. Ајаг үстә күчлә дәнйишдирәм. Бир мәһини јазырдылар. Сонра сәјә-кирдим дивара ки, өзүмә кәлим. Отурмурум ки, өзүмә нечә пис һисс еләјјими билмасиниләр. (Јанлылрды Рубабә ханым. Чәкилиш мәјдәниндә һәмә хәбәрдар иди онун өзәјјәтнндән. һеч өзүнүн билмәјиди ачы һәг-гәти дә билрдилар.

Зорла күлүмсәмәјә чәлишырды, сифәтиндә тәбәссүмдән чох ағры, өзәб ифадәсинә базәјон бир кәлкә көрүнүрдү беләдә).

«Инди бабәтам, Инди чәкәсәдиләр, фонограмсыз дә охујардим. Анчаг сәһәр патларларына бахырдим. һәмәсы әјиндән токулур, чох әрыгла-мышам. Кәрәк дурдандан сонра тәзә сәһнә патлары тјидирәм».

Јенә зәрафат елади: «Чәван гызлар пәһри сәхләјирләр ки, арыгла-сынлар. Мәшәллә, хостәлјин һесабина зәһмәтсиз-миннәтсиз формәја дүшүшүмә».

Бәрқәдән күлдү. (Мән гәһәриам уддум).

* * *

«Августун 18-инди, Рубаба ханымы көстөкөнадан Сурахмышдылар ки, инди даңа [ахшысы], пайзада бир де каларсыз».

Рубаба ханым буну инангырды (балка да инангап истајирди, өзуну инандырагч истајирды бу уянд долу ва да).

Накмиларса гати билдирди: бармага сайылачаг күнлери галыб Рубаба Мурадованын. Уч күнүм, беш күнүм, узаг башы бир айма! Бары өнндө баш версин бу...

Августун 28-но 10 күн галырды...

* * *

«Она мүнәсибәт көрөк башга олайды. Ади адамлар олан мүнәсибәт киши јох, Бо'зи ногсанларына да санотина багышламаг лазым иди. Нәр зарбани, нәр е'тинасызлыгы, көнтөј давранышыса о, чотин, агрылы јашајрды.

Ушаглы вахтарындам тамыјрдым ону, болод инди нәр хасијотина. Сон күнлеријди. Кетдим оналар. Тенамыздым. Но гадор душумшду, за-ефланымшди! Уму-үзү елади ки, није тез-тез көлиб манө баш чекмирсен! Бир телефон зәнкү барөдө дәншыды. Түкүм биз-биз оладу. Де: «О күн бир мүгәзини зәнкү өлөшкөдү. Сөсими тәндий мөним, ман да тәндыди ону. Соршуду: «Рубаба Мурадованын өмдири!» «Бели,—дедим.—«Дејир-лар Рубаба вафат олајиб, дүтүрүр!» Истајим дејам ки, опереја мөшга ке-диб. Сөсими чыкмады. Асдым дактајим».

Рубаба ханым ело сәнит, ела бикәналкко дәншырды ки, бу аһвалаты, һејратини, киним бир аз да ыртырды.

Соршумшдым, өзү да демөди киминијю о зәнкү вурум. Билмирам тор-паг о чур адамлары неча сәлвәјир үстүндө!

Рубаба ханым кечинан күнү багдајды. Баг гоншумуз Наркиз телеви-зијада ишлөјрү. О, зәнкү вуруб хәбар верди манө. Гонгагымыз да варды. Ела ордача гојдүм оналары, бирбаша көлдиш шөһәрә. Сарә ханым Гади-мова, Рубабонин бачылары—Маһруз, Таһирә, гызы Шәһназ ағлөјрдылар. Адам инана биллирди ки, Рубаба ханым артыг јохдур.

Камил Чөлилова зәнкү вурдум. Сонра да даһа бир ифачыја. Рубаба ханымны өз өснөјотидејди ки, мөзәрынын үстүндө оналар чалсынлар.

Көмил көлдү. О бири аядан да көлмишди. Анчаг мусиги әлөтинә кәтир-мәминди. Соршудум ки, бөлө нијә! Деди: «Евни Монтиндирди, кедиб-көлимиз узун чәнар». Актор өвнини—әвтини кечириндијин бинанын гары-шысында нәс онун шөксә автомөбилик дөјәнмишды...

Бунлары Флора Каримова дәншыды манө. Дәншыш-дәншыш да неча дө-фө көзүмүн ишөшнә силди...

Бунларыса Камил Чөлилов дөди:

«1963-чү ил иди. Әлмәд Бакыхановым ансамблында төзөчә феалијәтә бәшләмишдым. Гыш вахтајды көрөк ки. Актор өвнндө мөшг өлөјрдики. Тејмүр Мустафаев дө, Рубаба ханым да охучагдылар. Ман сәһнаде оту-руб «Бәјәтә-күрдә» мөшг өлөјрдики. Көрдүм ки, Рубаба ханым әјағимини үчүндө көлиб архадан үчүнчү чәркәдә отурду. Јәгин манө олмаг иста-јирди.

Чөх тө'рифлади мань. Деди: «Ушаглыгда ешитидијим нејин сөсини јә-дыма сәлды».

«Эминхәроғани бөјөндирди мөним, бир дөфә хөстә вахтарында деди ки, чәнәзәмин үстүндө чәлсан мөни бәһиштә јола салымш оларсан. Дедим: «Ај Рубаба ханым, ело нијә дејирсиң! Әлли илдиниңиз, алтымш илдиниңиз олсун, орда чалын, јох, сөзүмү гарбибәјә салма. Сон ман дөјөнә гулаг әс. Әлүм-әтким дүнјөсыдыр. Вәсијәттиң бу олачаг. «Сәһәһи», «Бәјәтә-күрдә» чәларсан...».

* * *

О бүркүлү, о гызлар август күнүндә, о күнләрдә ки зијәлиларын, ба-кылыларын чоку багда, курортларда, јәлгаларда олар, Актор өвн адам-ла долуду.

Рубаба ханымн сөвнләр, хәлг мусигимини, муғамларымызы сөвнләр, көзәл сәнәти сөвнләр, индалашмага көлмишдилар. Рубаба Мурадовәја

сон борчларыны әрмејагә көлмишдилар.

Камил Чөлилов сәһнадөјди. Рубаба ханымн чәнәзәсинин јәнында дә-јәниб «Бәјәтә-күрдә» чәлирди. Бу галлы, бу көнүл јандыран сәс Рубаба Мурадовәјага индалашмага көлөлирини көз јашларындан, гәһариндән, су-тукундан кечиб кедиради...

Бир аядан Рубаба ханымн көтүрәчөкләр. Орда—о галлы јөрдә—Руба-ба ханымн сон мәнзилини астанасында Камилни чалдыгы: «Кәһәһи, «Сәһәһи» ан даш үрәклары да јөндирәчаг...

Бу, августун 30-унда олачаг.

Ирәлдәсә: Рубаба ханымал—чәллы Рубаба ханымн агрылы, әзәбли, сәһәри өлүмә ачылан узун, у-з-у-н бир кечәс өлмүшдү...

* * *

Гызы Шәһназла, күрәкнәјидә, нәвәләрди бир јөрдә јашајрды Рубаба ханым. Шәһназ о кечә сәһәрәдөк көзүнү јуммады. Нәваләр мышыл-мышыл үјүрүдәлар. Бу күл бәваләр һәрдиң биләјдилар ки, оналар Азәрбај-җанын өн мөләһәтәләј ләјлаларыны охунг истәкки нәваларини бир даһа көр-мөјчөкләр. Бүјүкчөкләр, мактәбә кедичөкләр, көһнә гәзетләрдә, журнал-ларда, китабларда охучагчәлар нәваләр гада.

Көрпәләр јөтүрдылар.

Рубаба ханым ојаг иди.

Күрәкнә, гызы ојаг иди.

— Балкә бир аз узарсан, әнә.

— Јох, узармада богуларам, өсүкәрәк тутур мань. Бирчә сәһәрә чыза билсәјим.

Дурду кәнди вәнна отагына.

Шәһназ да кетди онун ардычә.

Сәһәр сәат алтыннн јәрмисиди.

Һөлә алагарангыр иди.

— Аһа, көн јәт бир аз.

— Јох, кедирам. Бах, панчәрәдән Сары Сачлы Бир Гадын чагырыр мань.

Бу сојур сөзләрин вәһмиһәс бирүдү Шәһназы, көзләри бөјүдү. Гејри-нради панчәрәјә сары чөврәди. Бешинчә мәртәбәдөк мәнзилларини панчәрсә гарәнлөј иди.

...Тәчлө јәрдиң көлди.

— Гылым, аһа бу нийәјә әһнәң јохдур. Гуртарыб һәр шөј.

— Јох, сәк аллаһ, јәләваран сәкә, күрүн нийәңи...

Сон ики илдә мұтәләф хәстәханаларда, мұтәләф һакимлары Рубаба ханыма вурдугу сәјсиз-һесабсыз нийәләри өн агрысызы, өн тә'сирсәнјиди бу.

Һөкми ијини чыхарды. Рубаба ханымн һәрәкәтсиз голунда зорла сечилән, мөгтөјә бөзәлән из галды. Кичик бир нөгә. Әмүрүн сон нөгәси.

* * *

Бу сөзләри Рубаба ханым мусәлиһлариниң, сөһбәтлариниң бириндә дејиб: «Башымнын үстүндән тәјәрәләр кечирди, бу тәјәрәләр бәзәл өлмиһлә кәндәрдијимиз саламы көрүр, о да бизә салам кәндәри. Бунлар Аразын о тәјәнә әзадылг кәтирмәк истајән совет тәјәрәләрдиңи. һәмнн тәјәрә-ләре әл јәлөһәң ушаглардан бирә дә ман идиң. Бүтүн бу јашыларын киман манә дә ела чәлирди ки, бу тәјәрәлар бирбаша Бакыдан готуб кә-лир. Анчаг бу јашыларымдан фәрглн олараг, үрәјимдә бир истаи баш гәлдиңишди ки, о да раднодә охумаг истајиди. Кичик бир радногабул-әдичимиз вәрди. Бакыдан әврилән мусиги әврилшиларын гулаг әс билир-дик. О вахтар ман һәмнн радногабуледиңидән Хан Шушынскиниң, Шөв-нәк Әләкбөрөваным, Сара Гадимованын охудугу маһныларә гулаг әсмагдан дојумрдум. Фикријәширдим ки, но олајды, бах, ело бу раднодән мөним дә сөсин көләјди. Аһы, маным дә сөсин вәрди.

Атам дејирди: «Рубаба, гызым, дәрхәмә. Сәни тез-кеч Бакјага кәндә-рәчәм. Кедиб университет битирәрсән, сугәл олсун, сәни мұтәл Бакыда охудаҗам».